

Dr. Osman Péter

AZ IPARJOGVÉDELEM GAZDASÁGI SZEREPÉRŐL ÉS RENDELTETÉSÉRŐL – II. RÉSZ*

A HATÁSMECHANIZMUSRÓL

Pozícióharc a szellemi vagyon hasznosítása körül

Az előzőekben röviden áttekintettük a gazdasági verseny és az innovációs fejlesztés közötti kapcsolat néhány jellemző vonását, különös tekintettel arra, hogy a gazdaság szereplőinek milyen érdekei és érdekelletéi fűződnek az árutermelő tevékenységek eredményességének javítására alkalmas szellemivagyon-elemek birtoklásához. Láttuk, hogy ezek hasznosítása hozzásegítheti a vállalatokat jelentős versenyelőny megszerzéséhez, ami pedig gyakran nagyon is számottevő többletnyereség forrásává válhat. A dolog természetéből következik ugyanakkor, hogy a cég csak addig tud hasznot húzni ebből a versenyelőnyből, amíg versenytársai is fel nem zárkoznak hozzá. Annak tehát, hogy egy cég számottevő hasznot húzhasson a szellemivagyon-elemek birtoklásából, a szükséges, ám még nem elégséges feltételei mindenekelőtt a következők.

– Nem elég birtokolnia a szóban forgó szellemivagyon-elemeket, hanem a számára szükséges felhasználási területeken rendelkeznie kell azok hasznosításának jogával is.

– A kérdéses vagyonelemek a piac többi szereplője számára még nem váltak szabadon hozzáférhetővé, tehát versenytársai jogi vagy egyéb okok miatt nem tudják azokat a cég hozzájárulása nélkül maguk is hasznosításba venni.

Amint arra már utaltunk, az így élvezett versenyelőny megtartását és ezzel az annak köszönhetően húzott hasznok szedését azonban erősen veszélyezteti a többi versenytársnak az az igen természetes – és a verseny legbensőbb lényegéből fakadó – törekvése, hogy a versenyelőnyt biztosító szellemivagyon-elemeket ők is megszerezzék, még hozzá úgy, hogy azt a maguk javára hasznosíthassák, lehetőleg azok eredeti birtokosának ellenőrzése, beleszólása nélkül, s főként neki semmiképpen sem alárendelt vagy tőle függő viszonyban. Magától értetődik az is, hogy az eredeti birtokos ez ellen védekezni igyekszik. E védekezés két fő útja:

– eleve megakadályozni, hogy a versenyelőnyt biztosító új fejlesztési eredmény, sajátos ismeretanyag stb. a versenytársak kezére jusson – hiszen amit nem ismernek, azt nyilvánvalóan felhasználni, hasznosítani sem tudják;

* A tanulmány első része megjelent az Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 3. (113.) évf. 4. számában

– megakadályozni, hogy a versenytársak az új fejlesztési eredményt, ismeretanyagot stb. maguk is hasznosíthassák. (Itt tehát az eredeti birtokos nem a megismerés, hanem kifejezetten a tőle független hasznosítás útjába igyekszik akadályokat állítani.)

Bizonyos esetekben a fentiek mellett vagy helyett megfelelő stratégia lehet az eredeti birtokos számára az is, ha olyan gyorsan és hatékonyan, „rajtaütésszerűen” tudja megvalósítani a kérdéses szellemivagyon-elemek hasznosítását, hogy leartatja magának az azzal elérhető haszon javát még azelőtt, hogy a versenytársak ebben fel tudnának zárkózni hozzá. A marketing ezt nevezi a piaclefölözés stratégiájának, azonban ez gyakorlatilag csak olyan árucikkek esetében alkalmazható hatékonyan, amelyeknek igen rövid a piaci élettartamuk – jellegzetesen ilyenek lehetnek például a gyors erkölcsi avulású divatcikkek.

Ha nem létezne az iparjogvédelem

Ha nem létezne az iparjogvédelem intézményrendszere, akkor a cégeknek szükségszerűen és lényegében választási lehetőségek nélkül arra kellene törekedniük, hogy üzleti titokként kezeljék és őrizzék már innovációs fejlesztési tevékenységük céljait, irányait és tartalmát is, és még inkább pedig az annak eredményeképpen létrejövő új szellemivagyon-elemeket, hasznos új megoldásaikat, ismereteiket. Minden egyéb választási lehetőség nélkül törekedniük kellene arra, hogy minél biztosabban elzárják versenytársaik – s lényegében az egész társadalom – elől ezek megismerésének lehetőségeit. Így biztosíthatnák csak a maguk számára a hasznosítási lehetőségek kisajátítását – már amennyire az így egyáltalán megvalósítható –, de legalábbis ennek segítségével tudnák csak késleltetni, hogy versenytársaik is felzárkózzanak hozzájuk a kérdéses vagyonelemek hasznosításában. Mindez azonban az általános műszaki-gazdasági haladás, s végső soron a társadalom egésze szempontjából nagyon is káros következményekkel járna, hiszen

– a társadalomnak a műszaki-gazdasági haladáshoz fűződő érdekei egyértelműen kívánatosak, sőt szükségessé teszik, hogy nemcsak minél több, a fejlődést előbbre vivő új fejlesztési eredmény szülessék, hanem hogy azok mielőbb és minél szélesebb körben ténylegesen be is kerüljenek a gazdaság vérkeringésébe, azaz azokat minél hamarabb és minél elterjedtebben hasznosítsák. Ehhez viszont elengedhetetlen, hogy a fejlesztők és a cégek merjék és – alkalmas ösztönzés hatására – akarják is közreadni új fejlesztési eredményeiket;

– a rendelkezésre álló erőforrások optimális kihasználásához fűződő társadalmi érdekek azt igénylik, hogy minél kevésbé folyjanak párhuzamos, egymást feleslegessé tevő fejlesztések, s a cégek minél kevesebb pénzt, időt, energiát fordítsanak olyan megoldások, ismeretek létrehozására, amelyek már léteznek, s így legalábbis elvben átvehetők, megfelelő keretek között felhasználhatók. Ennek viszont előfeltétele, hogy a cégek és a számukra dolgozó fejlesztők ismerjék a már megszületett eredményeket.

A torz szelekció veszélye

A cégek fejlesztési döntéseiket szükségképpen a várható megtérülés mérlegelése alapján hozzák meg. Számukra az innovációs fejlesztés a vállalkozás egyik formája, amelybe azért fektetnek be pénzt, időt, energiát, hogy az eredményeiből haszonra tegyenek szert. A versenylőny megszerzésének és az annak kiaknázásával elérhető hasznok tartós szedésének biztosítása érdekében végzendő fejlesztésekre vonatkozó döntéseiknél igen fontos tényező annak mérlegelése, várhatóan meddig tudják majd megőrizni a hasznosításban élvezett monopolhelyzetet, s ennek eszközeként hogyan és meddig tudják tényleges és potenciális versenytársaikat megakadályozni abban, hogy a kérdéses fejlesztési eredményt azok is hasznosítsák. E mérlegelés eredménye alapvetően befolyásolhatja a fejlesztés céljának, tárgyának, a fejlesztés érdekében vállalt befektetések nagyságának megválasztását, hiszen valójában a megtérülés várható esélyeire ad prognózist, természetesen a választott célok és eszközök függvényében. Ha a hasznosításban élvezett monopolhelyzetük megőrzésének eszközeként csak a szóban forgó fejlesztési eredmény, ismeretanyag üzleti titokként történő őrzése állna rendelkezésükre, akkor nagyon is kritikus, valójában gyakorta reménytelen helyzetbe kerülnének az olyan innovációs fejlesztési eredmények birtokosai, amelyek esetében – a kérdéses fejlesztési eredmény, illetve az azt megtestesítő árucikk természetéből következően – az üzleti titokként való őrzés és az árutermelő tevékenység keretében történő hasznosítás egymást gyakorlatilag kizárják. Ezek közé tartozik egyebek között a konstrukciós jellegű fejlesztési eredmények jelentős része, amelyeknél az azok felhasználásával előállított termékből viszonylag könnyen kiolvasható vagy kielemezhető¹⁰ az új megoldás lényege. Úgy is mondhatjuk, hogy ide tartozik minden olyan fejlesztési eredményt megtestesítő árucikk, amelyre érvényes, hogy nem lehet a megoldás titkát benne megőrizni, mert az minden hozzáférő számára kilátszik belőle. Amint az ilyen árucikk piacra kerül, vagy a versenytársak számára más módon szabadon hozzáférhetővé és megismerhetővé válik, gyakorlatilag megszűnik a megoldás titokként való őrzésének lehetősége. Ha pedig számításba vesszük azt is, hogy a vállalatok nyilvánvalóan nem fektetik eszközeiket olyan fejlesztési tevékenységekbe, amelyeknek a gyümölcseit nem tudják legalább ésszerű keretek között a maguk számára ki-sajátítani, akkor nyilvánvaló, hogy így kialakulhatna egy olyan, a létrehozni szándékozott új megoldás természetére – könnyen megismerhető és lemásolható, nehezen megismerhető és másolható – támaszkodó szelekció, amely végül is igen torz termék- és termelés szerkezetet eredményezne.

¹⁰ Erre szolgál az ún. back-engineering, amelynek lényege mechanikai visszafejtésként vagy tervezői/fejlesztői visszafejtés-ként fogalmazható meg.

Ahol iparjogvédelem nélkül nem lenne érdemes befektetni az innovációs fejlesztésbe

Az innovációs fejlesztésnek és az arra támaszkodó, a fejlesztési eredmények gazdasági kiaknázása érdekében végzett gazdálkodói tevékenységnek vannak olyan területei is, amelyeken a sajátos jogi eszközök – mindenekelőtt az iparjogvédelem – léte és alkalmazási lehetősége nélkül a vállalkozás számára a gyakorlatban eleve kilátástalanná válna a fejlesztési befektetések megtérülése. Nem lenne képes arra, hogy megőrizze a fejlesztési eredmények kezdeti birtoklásából eredő monopolhelyzetét, és annak birtokában a versenyben tartósan fenntartsa magának egy olyan előnyös pozíciót, amely lehetővé teszi az eredményes hasznosítást, megteremti ahhoz a szükséges biztonságot. Jogi – iparjogvédelmi – intézmények által nyújtott biztosítékok nélkül a versenytársak itt könnyedén elragadhatnák az innovációs fejlesztés eredményeit már abban a pillanatban, ahogyan azok a piacon vagy a gazdálkodás egyéb nyílt szféráiban megjelennek, az eredmények birtokosa pedig nem tudna védekezni ez ellen. E területek közül, mint a legfontosabbakat, az alábbiakat emeljük ki.

Ipari formatervezés

Az ipari formatervezés tárgya a termékek külső megjelenésének – alakjának, mintázatának, színvilágának – kialakítása. Alkotótevékenység, hiszen legbensőbb lényegéhez tartozik, hogy túllép az egyszerű rutinmunkán, a tervezési közhelyeken, valamint a termék funkcióiból adódó alapszolgálatokon. Teszi ezt annak érdekében, hogy kedvezően alakítsa a kérdéses termék esztétikai, ergonómiai és egyéb használati jellemzőit. Gazdasági hatását azáltal éri el, hogy a külső kialakítás a termék számos fontos jellemzőjét képes befolyásolni. Döntően e kialakítás határozza meg a termékek esztétikai értékét, és gyakran igen számottevő mértékben befolyásolja azok kezelhetőségét és egyéb ergonómiai tulajdonságait is. Ehhez járul még, hogy a termékek küllemét illetően a piacon gyakorta érvényesülnek divatirányzatok, és nagymértékben meghatározhatja a fogyasztók/felhasználók értékítéletét és ezzel együtt a termék kelendőségét, az érte elérhető árat, hogy az mennyiben felel meg a divat éppen uralkodó követelményeinek. Sőt, azt se gondoljuk, hogy az ilyen divat hatóköre csupán a mindennapok fogyasztási iparcikkeire korlátozódna. Ellenkezőleg, még a termelőeszközök területén is megjelennek divatirányzatok. Mindez abban foglalható össze, hogy az ipari formatervezés a külső kialakítás formálása révén a termékek jelentős részénél képes számottevő hozzáadott értéket teremteni, és ezáltal növelni a cég jövedelemtermelő képességét. Meghatározó jelentőségű azonban, hogy a formatervezett termékek világosan és könnyen kiolvashatóan hordozzák magukban – magukon – a formatervezési alkotás, az abban rejlő sajátos új megoldás lényegét. Amint az ilyen termék megismerhetővé válik, kiállításra vagy éppen forgalomba kerül, lemásolása – gazdasági értelemben a formatervezési alkotásnak a jogos birtokos engedélye nélküli felhasználása – már csak jogi eszközökkel akadályozható meg.

Árujelzők kialakítása, piaci bevezetése és hasznosítása

Az árujelzők alapvető feladata, alkalmazásuk célja, hogy segítsék a piacon egymással versenyző árucikkek, illetve árutertermelők és -forgalmazók egymástól való megkülönböztetését. Ezzel nélkülözhetetlen szolgálatot tesznek mind az árutertermelőknak, mind pedig a fogyasztóknak/felhasználóknak. Az előbbiek egyszerűen nem tudnának piaci munkát végezni anélkül, hogy jól felismerhetően megkülönböztessék magukat a piac többi szereplőjétől, árucikkeiket pedig az árúvilág többi elemétől. Piaci munkájuk nélkülözhetetlen részét alkotja ugyanis, hogy marketing-, valamint egyéb kereskedelmi tevékenységeik eszközeként gyakorta igyekeznek különféle üzeneteket – pl. az árucikkeikre vagy éppen önmagukra, a piacon megjelenő szervezeti egységeikre vonatkozó információkat, figyelemfelkeltő felhívásokat, ajánlatokat – eljuttatni árucikkeik tényleges, valamint lehetséges vásárlóihoz, és általában a piac többi szereplőjéhez. Könnyen belátható, hogy ezek az üzenetek csak akkor érhetik el a tőlük várt hatást, s a címzettjeik számára is csak akkor hordoznak hasznos információt, ha ez utóbbiak fel tudják ismerni azt az árucikket, cikkcsoportot vagy éppen azt a céget, amelyre az üzenet vonatkozik. Ehhez támpontokra, azonosító jegyekre van szükségük. Ilyen azonosító jegyekként szolgálnak az árujelzők, és ezzel válnak az ilyen célú és tárgyú marketing- és kereskedelmi kommunikáció elengedhetetlen kellékeivé, amelyek nélkül e kommunikáció nagyjában-egészében működésképtelen lenne. A fogyasztóknak/felhasználóknak pedig az árujelzők lehetővé teszik, hogy eligazodjanak a piaci szereplők között, valamint az árúvilágban, így például a vásárlásaik során felismerjék annak a cégnek az árucikkét, amelyben már megtanultak bízni, vagy éppen azét, amelyét soha többé nem akarják megvenni.

Az árujelzők azonban azzal, hogy megjelentetik őket a piacon, még nem válnak az itt vázolt funkciók ellátására alkalmas eszközökké, ehhez mindenképp az kell, hogy ismertté váljanak. Önmagában azonban még ez is kevés – az is kell, hogy olyan jelentéstartalom tapadjon hozzájuk, amely fontos információt nyújt a piaci szereplőknek, pl. azt sugallja, hogy az ezzel az árujelzővel jelölt árucikket érdemes megvenni. Ennek a jelentéstartalomnak a kialakulása és megtapadása végbemehet spontán módon is, a következőképpen. Az ember a maga számára fontos ismereteket, tapasztalatokat szerez valamilyen árucikkkel, illetve az azt előállító/forgalmazó céggel, vagy ilyen árucikkek, illetve ilyen cégek bizonyos rendező elv szerinti csoportjával kapcsolatban, vagy átveszi és a magáévá teszi mások neki is mérvadó véleményét és tapasztalatait. Ennek alapján elhatározza – bár ezt így nem is feltétlenül fogalmazza meg magában –, hogy további vásárlási döntéseiben ennek megfelelően jár el, így például lehetőleg előnyben részesíti azt az árucikket, gyártót, forgalmazót, amelyhez a kedvező tapasztalatok, illetve vélemények kötődnek. Ahhoz viszont, hogy később arra ismét rátaláljon, támpontokra, azonosító jelre van szüksége. Ebben segíti az árujelző azzal, hogy így a kialakított preferenciáit a kérdéses árucikkhez vagy céghez kapcsolódó árujelzőhöz köti, s a további vásárlásainál már annak segítségével igyekszik újból felismerni preferenci-

ája tárgyát.¹¹ A modern gazdaságban azonban a cégek az árujelzőik ismertté válásában nem hagyatkozhatnak erre a spontán folyamatra. Az eleve túl lassú a számukra, továbbá bizonytalan, hogy működik-e egyáltalán, és még inkább előre kiszámíthatatlan abban, vajon őket hozza-e ki nyertesnek a piac kegyeiért folyó versenyben. Ezért lehetőségeik szerint minél intenzívebb piacmégdolgozással igyekeznek elültetni és megerősíteni célközönségükben az őket előnyben részesítő márkatudatosságot, azaz felépíteni bennük árujelzőik mindenki másénál kedvezőbb imázsát. Ehhez felhasználják a marketingkommunikáció eszköztárát, továbbá minden más olyan eszközt, amely a célközönséggel való érintkezésben megjelenítheti a cég erre szolgáló üzeneteit és sugallatait. Mindez nagyon is számottevő ráfordításokat igényel. Ezeket a cégek csak akkor vállalják fel, ha megalapozottan bízhatnak abban, hogy ilyen befektetéseik megfelelő haszonnal tetézve meg is térülnek a számukra, vagyis ha ésszerű keretek között biztosítottnak látják, hogy maguknak tudják fenntartani az árujelző használatával elérhető előnyök kiaknázását, az ezekből származó többlethaszon szedését. Ehhez pedig az kell, hogy az egyes cégeknek a piacon már bevezetett és ott tényleges vonzerővel bíró árujelzőit a versenytársak ne használhassák fel szabadon a maguk javára, ne aggathassák azt rá a kelendőséget növelő álruhaként a saját árucikkeikre. Technikailag azonban rendkívül könnyű az árujelzők értékét megteremtő piaci munkának, a keresetté vált árujelző vonzereje által teremtett értéktöbblet hozadékának az elorzása, hiszen – pusztán a dolog technikai oldalát tekintve – mások ezt könnyen megvalósíthatják a sikeres árujelző lemásolásával. (Más kérdés, hogy ha az árujelző által felidézett minőségénél rosszabb árucikkekhöz alkalmazzák, ezzel gyorsan elveszíthetik a bitorlással szerzett kelendőséget, sőt magát az árujelzőt is tönkretelhetik.) Könnyen belátható, hogy a gyakorlatban csak jogi eszközökkel – jelesül az iparjogvédelem eszközrendszerével – lehet biztosítani, hogy ez ne történhessék meg. Ha ezek nem lennének, senki számára nem lenne értelme pénzt, paripát, fegyvert áldozni az árujelzők piaci bevezetésére és használatára.

Üzleti titkok

Az innovációs fejlesztésre vállalkozó cégek és egyéb fejlesztők igen gyakran már eleve csak akkor bízhatnak fejlesztési ráfordításaik megtérülésében, ha a jogrendtől megfelelő eszközöket, segítséget kapnak az azokban vagy azok mögött rejlő üzleti titkaik védelméhez, megőrzéséhez. Ilyen védelemre többnyire szükségük van egyebek között azzal a – gazdasági életben, a piaci versenyben mindig jelen lévő – veszéllyel szemben, hogy a versenytársak közvetlenül vagy közvetett úton, akár üzleti tárgyalások révén vagy éppen a titok birtokában lévő cég alkalmazottainak, munkatársainak, vele bizalmi viszonyban álló egyéb személyeknek a segítségével a titkot megszerzik, s azt a saját tevékenységükben a maguk céljaira

¹¹ Nem melleleg ugyanígy jegyezzük meg és igyekszünk a továbbiakban felismerni azokat a márkákat és/vagy áruter-melőket is, amelyeket el akarunk kerülni!

és főként hasznára felhasználják. E védelem hatékonyan ismét csak jogi eszközökkel, közelebbről a tisztességtelen verseny elleni védekezés, s az üzleti titok védelme jogi eszközeivel biztosítható.

Piacmegdolgozás

Hasonlóképpen ahhoz, amit az árujelzők piaci bevezetésével kapcsolatban vázoltunk, egy-egy árucikknek vagy árucikkcsoportnak a piaci megismertetése és elfogadtatása, kelendővé tétele rendszerint igen jelentős munkát és pénzbeli ráfordításokat igényel. Szintúgy komoly befektetésekre van többnyire szükség ahhoz is, hogy egy cég kialakítsa és ismertté tegye „piaci egyéniségét”, annak ismertetőjegyeként a maga sajátos arculatát, és ennek révén kiemelkedjék a hasonló profilú cégek közül. Még ennél is többre kerülhet, hogy ne csupán ismert, hanem elismert is legyen, azaz kivívja a piaci szereplők megbecsülését, azok készségét árucikkei megvásárlására vagy éppen arra, hogy azok a gazdasági kapcsolataikban őt részesítsék előnyben. Magától értetődik, hogy a cégek ezeket a terheket is azért vállalják, hogy a maguk számára teremtsenek kedvezőbb gazdálkodási feltételeket, és az így elért előnyökön nem kívánnak másokkal osztozni. Ilyen „osztózásra” vezetne, ha a versenytársaik

- szabadon lemásolhatnák a piacon már sikeresen bevezetett árucikkeket;
- a maguk árucikkeit szabadon felruházhathatnák azokkal az ismertetőjegyekkel, amelyek nyomán a vásárlóközönség azokat összetéveszthetné – tévesen azonosíthatná – a piacon már kelendővé tett árucikkkel;
- magukra ölthetnék a piacon már ismertté és megbecsültté vált cégek sajátos ismertetőjegyeit, arculatuk meghatározó elemeit, s így tennének szert olyan előnyökre, amelyek kivívásáért más vállalt áldozatokat.

Az ezek elleni védekezés alapját és eszközrendszerének javát is az iparjogvédelem adja. Könnyen belátható, hogy nélküle ezeken a területeken sem számíthatnának arra a cégek, hogy innovációs fejlesztéseik megvalósítását – az annak két fő ágát alkotó ipari és kereskedelmi felkészítés elvégzését – szolgáló befektetéseik nekik megtérüljenek, ebben az esetben viszont gazdaságilag értelmetlen is lenne ilyen befektetéseket vállalniuk.

Makrogazdasági nézőpontból

Az előzőekben mikrogazdasági – vállalati – nézőpontból vázoltuk fel, hogy milyen kedvezőtlen hatásokkal járna, ha nem létezne az iparjogvédelem intézmény- és eszközrendszere. Fűzzünk ide még néhány rövid megjegyzést arról is, hogy makrogazdasági tekintetben milyen negatív következményeket váltana ki.

Torz termékszerkezet

Arra már utaltunk, hogy igen torz termékszerkezetet eredményezne, annak minden kedvezőtlen gazdasági és egyéb hatásával, ha a szellemivagyon-elemek és/vagy azok hasznosítási lehetőségei szabad elrablásának fenyegetettségében a cégek bizonyos területeken nem vállalnák az innovációs fejlesztéshez szükséges befektetéseket.

Káosz és anarchia a piacon

Ha nem létezne az árujelzők oltalma és a tisztességtelen verseny elleni védekezés jogintézménye, az árujelzők elveszítenék valódi tájékoztató funkciójukat, és ez káoszra és anarchiára vezetne a piacon. Különösen rosszul járnának a fogyasztók, mert többé nem tudnának eligazodni a cég- és az áruvilágban, s mert nem kapnának intézményes védelmet a megtévesztés ellen.

Nem létezhetnének az innovációs munkamegosztás alapvető intézményei

Az üzleti titok intézményes védelme nélkül nem tudna működni, így gyakorlatilag nem is létezhetne technológiakereskedelem, sem pedig a technológiatranszfer bármely más olyan fajtája, amelynél a technológiát ellenszolgáltatás fejében adják át másnak. Érdemben ez azt jelenti, hogy igen nagy hányadában nem működhetne az innovációs fejlesztésekben az, a nemzetgazdasági szerepét tekintve különösen fontos munkamegosztás, amelyet a technológiatranszfernek ezek a típusai tesznek lehetővé.

A TÁRSADALOM ÉRDEKEINEK ÉRVÉNYRE JUTTATÁSA

A társadalom műszaki-gazdasági haladáshoz fűződő érdekei tehát azt teszik kívánatossá, hogy

- hatékony ösztönzést kapjanak a kutatók és fejlesztők új, a haladást előbbre vivő innovációs fejlesztési eredmények létrehozására;
- ösztönzést, továbbá ésszerű biztonságot kapjanak a vállalkozók az innovációs fejlesztésekben való részvételhez, az azokhoz szükséges befektetések vállalásához;
- a fejlesztők és a gazdálkodók vállalják, hogy – ésszerű és ellenőrzött feltételrendszerben, intézményes biztosítékok ellenében és védelmében – közreadják az új fejlesztési eredményeket, s ezzel legalább elvben megnyitják annak lehetőségét, hogy
 - azok gyakorlati hasznosítása széles körben és gyorsan megkezdődjék,
 - az ismertté vált eredmények további, azokra épülő vagy azokkal versengő fejlesztések alapjául, kiindulásául szolgáljanak,
 - a már létrehozott fejlesztési eredmények megismerése segítse a párhuzamos fejlesztéseknek, illetve a már elvégzett munkák szükségtelen megismétlésének az elkerülését;

– a fejlesztési célok és irányok megválasztásában ne érvényesüljön olyan torz szelekció, amely feltétlenül kialakulna, ha a gazdálkodók nem támaszkodhatnának megfelelő jogi védelemre – az iparjogvédelmi oltalomra – üzleti titkaik megőrzésében és a másolás elleni védekezésben;

– a gazdasági kapcsolatok létrejöttét és fejlődését, s a gazdálkodók társadalmilag hasznos és szükséges tevékenységét ne zavarhassák meg anarchikus jelenségek és a velük szembeni védekezés amúgy irreális módjai és magatartásformái, amelyek szükségszerűen megjelenének akkor, ha a jogrend nem adna intézményes védelmet a szellemi vagyon „szabad rablása” ellen, nem teremtené meg és érvényesítené annak tilalmát az innovációs eredmények kiaknázásában.

Közvetlen állami beavatkozás

A megvalósítás technikai oldalát tekintve, mindezen érdekek érvényre juttatásának, a fejlesztők és a gazdálkodók befolyásolásának legegyszerűbb módja minden bizonnyal a közvetlen állami beavatkozás lenne a kutatási, fejlesztési és általában az innovációs tevékenységekbe. Bőséges történelmi tapasztalat bizonyítja azonban, hogy ezt nem lehet az ismert gazdaság szervezési eszközökkel és módszerekkel a társadalom és a nemzetgazdaság számára szükséges széles körben és hatékonysággal megvalósítani.

A közvetlen állami beavatkozás lehetőségeit és eszközeit a piacgazdaságban az állami megrendelések kínálják. Alkalmazásuk esetén az állam, pontosabban az annak nevében eljáró intézmény, szervezet meghatározza a fejlesztés célját, biztosítja a megjelölt cél eléréséhez szükséges eszközöket, és természetesen mára vállalja a célok megválasztásával járó felelősséget és kockázatokat is. Az állami megrendelések útján történő beavatkozás általánossá tételének azonban a gyakorlatban nagyon komoly problémák állják útját. Közülük a három legfontosabbat emeljük ki.

– Az állami megrendelések finanszírozására rendelkezésre álló központi források mindeütt korlátozottak, és bővítésük – vagyis további pénzeszközök bevonása – többnyire komoly nehézségekbe és ellenállásba ütközik.

– Az állami megrendelésekkel, az innovációs fejlesztés céljainak ilyenként való meghatározásával a központi gazdaságirányítás magára vállalja a döntések felelősségét és e döntések helyes kialakításának terheit. Ez olyan innovációs programok esetében lehet helyénvaló és szükséges, amelyek a társadalom és a gazdaság egészének vagy nagyon fontos szektorainak alapvető érdekeit érintik, különösen akkor, ha reálisan nem várható, hogy ezek az érdekek a gazdálkodó szervezetek saját fejlesztési döntéseinek keretében is érvényre tudnak jutni. Ilyenek lehetnek mindenekelőtt az olyan innovációs fejlesztési programok, amelyek csak nagyon hosszú távon térülnek meg; amelyek haszna főként makrogazdasági szinten jelentkezik, nem pedig a fejlesztés megvalósítójánál; amelyek társadalmilag különösen fontos előrelépés elérését eredményezhetik, de a befektetők számára különösen nagy kockázatot

jelentenek (pl. gyógyászati célú csúcstechnológiai fejlesztések). Az ismert okok miatt és a tudomány mai állása szerint azonban a vállalati önállóságra alapozott gazdaságban a fejlesztések állami megrendelések útján történő „vezérlése” semmiképpen sem terjeszthető ki ezen a körön túl – legalábbis nem jelentős mértékben és rendszeresen alkalmazott megoldásként.

A tervezés és irányítás szempontjából végső soron technikai részletkérdés, hogy a végrehajtás működtetése megrendelések vagy utasítások segítségével történik, tehát az állami megrendelések révén történő irányítás e tekintetben gyakorlatilag egyenértékű a részletes központi utasításokra támaszkodó gazdaságirányítással, magyarul az állami tervgazdálkodással. A történelmi tapasztalatok megmutatták ennek a rendszernek a súlyos működési problémáit és főként rossz hatékonyságát. A gazdaságirányítási módszerek és eszközök jelenlegi fejlettségi szintjén az innovációs fejlesztésben sem valószínűleg meg olyan, a részfeladatokat, illetve az alacsonyabb szintű döntéseket is átfogó centralizált irányítás, amely képes lenne biztosítani az innovációs munkák megfelelő hozzájárulását a gazdaság eredményes, rugalmas és hatékony működéséhez, s még kevésbé az innovációs fejlesztések céljaira a gazdaságban rendelkezésre álló források hatékony felhasználását.

AZ IPARJOGVÉDELEM KÍNÁLTA MEGOLDÁS

Ugyancsak történelmi tapasztalatok igazolják egyértelműen, hogy az iparjogvédelem intézményrendszere a fentiekől minőségileg eltérő, a gazdaságirányítás gyakorlatában valóban jól alkalmazható, s abban ténylegesen, érdemben is jól bevált megoldást ad az innovációs fejlesztési tevékenységekhez fűződő egyéni, vállalati és társadalmi érdekek összehangolására. (Hogy ez mennyire így van, arra igen meggyőző bizonyosság, hogy a Kádár-korszaknak még a szocializmus politikai gazdaságtanát dogmaként követő szakaszában is Magyarország a jogrendjébe állítva alkalmazta az iparjogvédelem intézményrendszerét.) Tagadhatatlan ugyan, hogy ebben jelentős kompromisszumok is szerepet kapnak, ám e megoldás ismereteink és tapasztalataink tükrében, és a lehetőségek keretei között teljes mértékben optimálisnak tekinthető. Lényege, hogy a társadalom, illetve az annak nevében eljáró állam az iparjogvédelem jogintézményei útján azzal honorálja a jogszabályokban meghatározott feltételeket kielégítő alkotóteljesítményeket, hogy bizonyos, ugyancsak jogszabályokban meghatározott keretek között kizárólagos jogokat biztosít a teljesítmény létrehozója vagy annak jogutóda, azaz a fejlesztési eredmény birtokosa számára eredményei hasznosítására, hasznainak szedésére. Ilyen jogokkal ruházza fel a jogosultat a már említett szabadalom, a használatiminta-oltalom, a formatervezésiminta-oltalom, a topográfiaoltalom, valamint – az előzőektől eltérő jellegű teljesítményekhez kötődő – védjegyoltalom.

Ez sem a modern kor találmánya. Amint Bendzsel Miklós hivatkozott tanulmánya is kiemeli, a középkor vége felé megjelent a köz beavatását jogi aktussal, kiváltsággal jutalmazó modell.

Szavait idézve: „A korábban csupán kereskedelmi vagy ipari tevékenységek monopolizálására szolgáló kiváltságlevelet, alkalmazói előjogot mind gyakrabban kiterjesztették új iparágak, technológiák bevezetésére, feltalálók elismerésére. Ez a rendszeres gyakorlat az 1474. évi Velencei Dekrétumban nyert először széles körű, törvényi megerősítést. A város irányítótestületéhez intézett, új és leleményes szerkezetekre vonatkozó kérelmek tárgyait feltalálójuk engedélye nélkül senki sem gyárthatta vagy használhatta tíz évig, pénzbírság és a jogsértő eszköz megsemmisítésének terhe mellett.”¹²

Jelentős kompromisszum

Valójában a kizárólagos jogok nyújtásával a társadalom igen jelentős kompromisszumot vállal. A műszaki és gazdasági haladáshoz fűződő, létfontosságú érdekei azt követelnék meg, hogy az új innovációs fejlesztési eredmények hasznosítása a lehető leghamarabb és a lehető legszélesebb körben megtörténjen a nemzetgazdaságban, vagyis azok a lehető leggyorsabban és legnagyobb mértékben járuljanak hozzá annak verseny- és jövedelemtermelő képessége növeléséhez. Ehhez az kellene, hogy azokat minél többen vehessék akadálymentesen hasznosításba. A kizárólagos jogokat biztosító oltalom ezt szükségképpen igen jelentősen késlelteti és gátolja – ezért optimális, ám nem ideális megoldásként szolgál.

Hatékonyágának garanciái

A iparjogvédelem kínálta megoldás hatékony működésének több meghatározó súlyú és szerepű garanciája is van. Ide tartozik, hogy

- a kizárólagos hasznosítási jogokat biztosító iparjogvédelmi oltalom megszerzésének lehetősége minden jogképes személy és szervezet előtt nyitva áll, aki vagy amely az előírt feltételeket kielégítő alkotással rendelkezik, és egyebekben is megfelel a vonatkozó jogszabályban rögzített normatív követelményeknek;

- rendkívül szélesek az oltalom tárgyául alkalmas alkotások kategóriái is, így a gazdasági élet lényegében minden résztvevőjének lehetősége van arra, hogy magas színvonalú alkotást létrehozva vagy ilyen alkotás létrehozásában, illetve innovációs fejlesztésében jelentős szerepet vállalva, s így a kérdéses alkotás felett rendelkezési jogot szerevezve arra kizárólagos hasznosítási jogokat biztosító iparjogvédelmi oltalmat nyerjen;

- a társadalomnak a haladáshoz fűződő érdekeivel összhangban fokozza a vállalkozók biztonságérzetét az a tény is, hogy a kizárólagos hasznosítási jogokat biztosító iparjogvédelmi oltalom nemcsak adható, de azt a jogszabályban meghatározott feltételek teljesülése esetén meg is kell adni – ebben tehát az iparjogvédelmi ügyekben eljáró, az oltalom megadásáról döntő hatóságnak nincs mérlegelési joga;

¹² Ez utóbbi szankció kulcsfontosságú eszköze ma is az iparjogvédelemnek.

– az oltalom elnyerésére vonatkozó – jogszabályban meghatározott – feltételek is normatívák, azaz azonos követelményeket támasztanak mindenkivel szemben; (Az már más kérdés, hogy az oltalmi igények vizsgálatát, elbírálását s az oltalom megadásáról való döntést magában foglaló adminisztratív eljárásban nem lehet teljesen kizárni az emberi tényezők szerepét, a szubjektív ítéletalkotás ezzel óhatatlanul együttjáró lehetőségét. Ez azonban közös jellemzője minden olyan adminisztratív eljárásnak, ahol a döntések előkészítését és meghozatalát emberek végzik.)

– az oltalom megadásának, fenntartásának, valamint megtámadásának egész jogi szabályrendszere olyan, hogy optimális mértékben biztosítja az intézményes lehetőséget és az eszközöket az eljáró hatóság esetleges hibás döntéseinek rendszeren belüli korrekciójára. Az ilyen korrekciók kezdeményezése pedig szintén intézményesen nyitva áll mindenki számára.

Kötelező nyilvánosságra hozatal

Az innovációs fejlesztési eredmények feltárását, nyilvánosságra hozatalát az iparjogvédelem kínálta megoldás által biztosítja, hogy a kizárólagos hasznosítási jogokat biztosító oltalom elnyerésének előfeltételévé teszi az oltalom alá helyezni kívánt megoldás érdemi ismertetésének közreadását (ez alól csak különleges, jogszabályban meghatározott okból tesznek kivételt. Hatályos szabadalmi törvényünk rendelkezése szerint „a Magyar Szabadalmi Hivatal elnöke honvédelmi vagy nemzetbiztonsági érdekből, illetve nemzetközi szerződés alapján – külön jogszabály szerinti eljárásban – elrendelheti, hogy a szabadalmi bejelentést államtitokként kezeljék. Ebben az esetben a közzététel és a leírás nyilvánosságra hozatala elmarad.”¹³

A gyakorlatban ez úgy valósul meg, hogy az iparjogvédelmi hatóság legkésőbb az oltalom megadásakor, de általában – és az országok egyre szélesebb körében – már az engedélyezési eljárás keretében intézményesen nyilvánosságra hozza (közveteszi) ezt az ismertetést, amelyhez a továbbiakban bárki szabadon hozzáférhet, azt megismerheti. Az oltalom elnyerésének így az is az „árába” tartozik, hogy annak, aki oltalmat kér, az erre vonatkozó bejelentésében ismertetnie kell kérdéses megoldását, méghozzá olyan alapossággal, hogy – a törvény szavait idézve – „a szabadalmi bejelentésben olyan módon és részletességgel kell feltárni a találmányt, hogy azt szakember a leírás és a rajz alapján meg tudja valósítani.”¹⁴ Köznapi nyelvre lefordítva ez azt jelenti, hogy az ismertetésnek alkalmasnak kell lennie arra, hogy annak alapján szakember képes legyen rutintevékenységgel, vagyis feltalálói teljesítmény kifejtése nélkül reprodukálni a találmányt jelentő új megoldást.¹⁵ Ha az ismertetés ennek a

¹³ 53. § (5)

¹⁴ 60. § (1)

¹⁵ A védjegyohtalom e tekintetben értelemszerűen, a védjegy természetéből következően másként működik. Az oltalom elnyerése érdekében tett igénybejelentés nyilvánosságra hozatala ugyanakkor itt is megtörténik: hatályos védjegyjogszabályunk rendelkezése szerint a Magyar Szabadalmi Hivatal az engedélyezési eljárás részeként meghirdeti a védjegybejelentést.

követelménynek nem felel meg, az nemcsak az oltalmi igény elutasítását, de a már megadott oltalom megsemmisítését is eredményezheti.

A nyilvánosság tájékoztatásának a már vázoltakon túl igen fontos további funkciói is vannak.

– Tájékoztatni az oltalmi igényről, illetve a már megadott oltalomról. Az érdekeltek így számolhatnak azzal, még hozzá kétféle vonatkozásban is:

- monopoljoggal védeni szándékozott, illetve már védett megoldásként, amellyel kapcsolatban bizonyos társadalmi ellenőrzést is kifejtethetnek;
- olyan megoldásként, amelyre más meghatározott kizárólagos hasznosítási jogokat kaphat, illetve már kapott is, ám amellyel kapcsolatban a jogosultnak meghatározott hasznosítási kötelezettségei is vannak.

– Lehetőséget teremteni minden érdekelt és érintett számára az ellenőrzésre („társadalmi ellenőrzés”).

– Segíteni annak szükség szerinti kikényszerítését, hogy a jogosult az oltalom tárgyát alkotó innovációs eredményt a nemzetgazdaság érdekeinek megfelelően hasznosítsa vagy erre másnak engedélyt adjon (erről bővebben lentebb, a kényszerengedély kérdésénél szövegezzünk).

– Kiemelten említést érdemel még egy, a műszaki és gazdasági haladás szempontjából különösen fontos funkció. Ez abban áll, hogy pusztán annak a ténynek a megismerése, hogy valamely feladatra, valamely cél elérésére létezik megoldás, elegendő ösztönzést ad ahhoz, hogy a fejlesztők nekiálljanak ilyen megoldások létrehozásának, a vállalatok maguk is felveszék ezt az innovációs programjukba, a piac más szereplői pedig érdemesnek találják, hogy ilyen innovációs programokba befektessenek. A közreadott tájékoztatás tehát hozzásegít az addig uralkodó téves szakmai előítélet leküzdéséhez, és ezzel új utakat nyit meg az innovációs fejlesztések számára. Bendzsel Miklós tanulmányát idézve „maga a technológiai titok, az általa kielégíthető szükséglet hajtóerejével arányos mértékben, ismertté vált létével munkálkodik önnön ’megdöntése’ érdekében.”

Társadalmi ellenőrzés

A társadalomnak fontos érdekei fűződnek ahhoz, hogy ne álljon fenn olyan iparjogvédelmi oltalom, s különösen ne olyan, kizárólagos hasznosítási jogokat biztosító oltalom, amely a jogok birtokosát valójában nem illeti meg. (Emlékezzünk vissza: a társadalom szempontjából voltaképpen még a jogosultat az iparjogvédelem szabályrendszere szerint ténylegesen megillető oltalom is olyan jelentős kompromisszum, olyan nagy ár, amelyet csak az előzőekben vázolt célok érdekében vállal.)

Amint fentebb már jeleztük, a társadalom érdekeinek megfelelően az iparjogvédelmi jogszabályok lehetőséget biztosítanak arra is, hogy bárki, aki az oltalom iránti igényt vagy a már megadott oltalmat – akár annak teljes terjedelmében, akár bizonyos vonatkozásokban

– megalapozatlannak, a jogszabályban foglalt előírásokkal összhangban nem lévőnek tartja, az iparjogvédelmi hatósághoz fordulhat annak érdekében, hogy elejét vegye a bejelentőt ténylegesen meg nem illető oltalom megadásának, illetve az ilyen, s már megadott oltalom fennmaradásának. Érdemben ez azt jelenti, hogy a bejelentés közzétételét követően bárki felléphet az iparjogvédelmi hatóságnál (nálunk a Magyar Szabadalmi Hivatalnál) azon céljal, hogy az igényelt oltalmat ne adják meg, vagy csak az eredeti igényekhez képest korlátozottabb körre adják meg, illetve a már megadott oltalom esetében kezdeményezheti annak megsemmisítését vagy korlátozását. Fontos garanciális tényező ugyanakkor, hogy az ilyen támadás csak akkor lehet eredményes, ha a „támadó” megfelelő tényeket és bizonyítékokat tud elutasítani, megsemmisítési vagy korlátozási javaslata alátámasztásául felsorakoztatni.

A társadalom azzal, hogy az iparjogvédelem rendszerében intézményesen teremti meg annak lehetőségét, hogy bárki felléphessen a megalapozatlan oltalmi igények elutasítása, valamint az oltalmi jogok birtokosát ténylegesen meg nem illető oltalom megsemmisítése érdekében, jelentős mértékben elősegíti, hogy az iparjogvédelem rendszere rendeltetésének a leginkább megfelelő módon és hatékonysággal működjék. A „támadás” lehetősége, s az általa érvényesülő társadalmi ellenőrzés

- számottevően növeli az elbírálás, tehát az egész engedélyezési eljárás megbízhatóságát;
- intézményes lehetőséget ad az engedélyezési eljárásban esetlegesen elkövetett hibák, tévedések korrigálására, valamint az ott napfényre nem került fontos tények utólagos figyelembevételére;
- mindezzel további biztosítékokat teremt arra, hogy valóban csak olyan oltalom legyen érvényesíthető, amely a jogok birtokosát ténylegesen megilleti.

(Emögött ott van az így ki nem mondott, de feltétlenül valós és letagadhatatlan tény, hogy az iparjogvédelmi hatóság sem tévedhetetlen. Nyilvánvaló, hogy a hatóság nem is tartja – s nem is tarthatja – magát annak, s a társadalmi ellenőrzés működtetésével maga is védekezik saját esetleges hibái, tévedései ellen.)

Hasznosítási kötelezettség – kényszerengedély

A társadalom érdekei, mint láttuk, az értékes, új innovációs fejlesztési eredmények mielőbbi, széles körű hasznosításához kötődnek. Elfogadhatatlanul sértené a társadalom érdekeit, ha tartósan megvalósulhatna a kizárólagos hasznosítási jogokat biztosító iparjogvédelmi oltalom jogosultjának olyan magatartása, hogy az oltalom tárgyát maga nem hasznosítja, ám arra másnak sem ad engedélyt. Bármennyire is indokolt lehet a jogosult szempontjából, benne célját tévesztené az iparjogvédelem intézménye – ezért ennek elkerülése érdekében az iparjogvédelmi oltalomban a kizárólagos hasznosítási jog intézményesen és elvileg elválaszthatatlanul összekapcsolódik a hasznosítás kötelezettségével. A gyakorlatban ez úgy valósul meg, hogy a jogszabályokban foglalt rendelkezések eleve előírják, hogy a kizárólagos

hasznosítási jogokat biztosító iparjogvédelmi oltalom jogosultja tartozik az oltalom tárgyát jelentő megoldást a társadalom szükségleteinek megfelelő módon és mértékben hasznosítani, vagy erre másnak engedélyt adni. Hatályos jogszabályunk rendelkezése értelmében „ha a szabadalmas a szabadalmi bejelentés napjától számított négy év, illetve – ha ez a hosszabb – a szabadalom megadásától számított három év alatt a találmányt az ország területén a belső kereslet kielégítése érdekében nem hasznosította, erre komoly előkészületet nem tett, és másnak sem adott hasznosítási engedélyt, az ezt kérelmező számára kényszerengedélyt kell adni, kivéve, ha a szabadalmas mulasztását igazolja.”¹⁶ A jogszabály arról is rendelkezik, hogy „aki kényszerengedélyt kér, igazolnia kell, hogy a kényszerengedély adásának feltétele fennáll, és hogy

- a) a szabadalmas megfelelő feltételek mellett, ésszerű időn belül sem volt hajlandó önként engedélyt adni a találmány hasznosítására, továbbá, hogy
- b) a találmányt kellő terjedelemben hasznosítani tudja.”¹⁷

Igen fontos garanciák e vonatkozásban, hogy „a kényszerengedély nem ad kizárólagos jogot a hasznosításra. A kényszerengedély terjedelmét és időtartamát – a kényszerengedéllyel lehetővé tett hasznosítás céljának eléréséhez szükséges mértékben – a bíróság állapítja meg; a kényszerengedély korlátozással vagy anélkül adható. A kényszerengedély – lemondás vagy visszavonás esetét kivéve – a bíróság által megszabott időtartam lejártáig, illetve a szabadalmi oltalom megszűnéséig áll fenn.”¹⁸

A kényszerengedély ugyanakkor nem fosztja meg az oltalom jogosultját attól a jogától, hogy a kényszerengedély alapján tevékenykedő hasznosítótól a hasznosítási jogok gyakorlásáért megfelelő anyagi ellenszolgáltatást, licenccdíjat kapjon: „A kényszerengedélyért a szabadalmasnak megfelelő díj jár. A díjat megegyezés hiányában a bíróság állapítja meg. A díjnak ki kell fejeznie a kényszerengedély gazdasági értékét, így különösen arányban kell állnia azzal a díjjal, amelyet a kényszerengedélyesnek – a találmány tárgya szerinti műszaki területen kialakult licencforgalmi viszonyokra figyelemmel – a szabadalmassal kötött hasznosítási szerződés alapján fizetnie kellett volna.”¹⁹ A szabadalmasnak az oltalomból eredő jogait tehát a társadalom csak annyiban csorbítja, amennyi szükséges a hasznosítás lehetőségének biztosításához.

Az ésszerűség és az oltalom jogosultjával szembeni méltányosság követelményeinek megfelelően a kényszerengedély annak birtokosát nem jogosítja fel arra, hogy másnak hasznosítási engedélyt adjon: ez a jog továbbra is az eredeti jogosultat illeti. Átruházásra is csak kivételes esetben kerülhet sor: átadni csak azzal a gazdálkodó szervezettel vagy szervezeti egységgel együtt lehet, amellyel kapcsolatban megadták.²⁰

¹⁶ 31. §

¹⁷ 33. § (1)

¹⁸ 33. § (2)

¹⁹ 33. § (3)

²⁰ 33. § (5)

A kényszerengedély valódi társadalmi céljával, a tényleges hasznosítás lehetőségének biztosítását jelentő szerepével egyezik az is, hogy ez az engedély vissza is vonható: ha birtokosa maga is elmulasztja a hasznosítást: „Ha a kényszerengedélyes az engedély jogerős megadásától számított egy éven belül a találmány hasznosítását nem kezdi meg, a szabadalmas a kényszerengedély módosítását vagy visszavonását kérheti”.²¹

Gyors közkinccsé válás

A korábbiakban már volt arról szó, hogy a társadalom érdekei azt kívánják, hogy az új fejlesztési eredmények mielőbb közkinccsé váljanak. Ezt is szolgálja az oltalmi igények – az oltalom elnyerése érdekében tett szabadalmi, mintaoltalmi bejelentések – nyilvánosságra hozatala, illetve közzététele. Ha ugyanis az igényelt oltalmat az új megoldás vagy megoldáscsoport végül is nem, vagy csak az igényeltnél szűkebb megoldási körre kapja meg, a nyilvánosságra hozott, illetve közzétett bejelentésben az oltalom elnyerése érdekében feltárt, de végül oltalom alá nem került megoldási részletek a nyilvánosságra hozatal folytán visszavonhatatlanul közkinccsé válnak, s azokat a továbbiakban bárki szabadon felhasználhatja. A bejelentő számára ez természetesen veszteség, amelynek kockázatát más egyéb terhekkel és kockázatokkal együtt csak az oltalom elnyerése érdekében és reményében vállalja.

Az oltalom elnyerésének és fenntartásának költségei

A közéletben fel-felbukkanó demagógia egyik tipikus példája, midőn a nyilatkozó azt támadja, hogy az iparjogvédelmi oltalom – jellegzetesen a nagyközönség számára leginkább ismeretes szabadalmi oltalom – megszerzése és fenntartása „túlzottan nagy” terheket ró a feltalálókra, fejlesztőkre, kisvállalkozásokra, s ezzel megakadályozza azokat az oltalom megszerzésében, illetve hasznai szedésében – „szegény feltaláló, szegény kisvállalkozás az engedélyezés rút pénzkövetelése miatt nem részesülhet az iparjogvédelmi oltalom áldásaiban.” Ez szélsőségesen félrevezető megközelítés. Tény, hogy az iparjogvédelmi oltalom megszerzése jogszabályban előírt mértékű és jogcímű eljárási költségekkel jár. Az oltalom hatályban maradásának szintén szükséges, bár természetesen nem elégséges feltétele, hogy ezért a jogosult jogszabályban előírt mértékű díjat fizessen – például szabadalomért az országok többségében évente fizetendő fenntartási díjat írnak elő, méghozzá úgy, hogy annak összege az évek előrehaladtával nagyobb lesz. Mindez azonban egyértelműen a társadalomnak azt a – már vázolt – érdekét szolgálja, hogy az új innovációs fejlesztési eredmények minél hamarabb közkinccsé váljanak. E költségek rendeltetése tehát nem a kincstári bevételek növelése, hanem annak a készítésnek az erősítése, hogy aki nem bízik abban, hogy új innovációs fejlesztési eredménye – pl. a találmánya – kellőképpen számottevő gazdasági eredményt hoz

²¹ 33. § (6)

neki, ne akarja azt oltalom révén kisajátítani magának. Ez is hozzátartozik ahhoz az árhoz, amelyet az egyén, a cég vagy egyéb szervezet, intézmény fizet az oltalomban neki biztosított kedvezményekért, kivételes pozícióért. Más kérdés, hogy a kormányzat gazdaságélénkítési, iparfejlesztési megfontolásból adhat idevágó támogatásokat.

Az anyagi jogok átruházhatók

Maguk a fejlesztők igen gyakran nem vagy csak korlátozott mértékben rendelkeznek azokkal a gazdasági eszközökkel és lehetőségekkel, amelyek szükségesek lennének innovációs fejlesztési eredményeik teljes körű hasznosításához. Különösen igaz ez az egyéni alkotókra, a viszonylag kis cégekre, valamint a kifejezetten kutatásra és fejlesztésre szakosodott intézményekre. Másrészt a többé-kevésbé tőkeerős, a gazdálkodás eszközeiben nem szűkölködő nagyobb cégeknél is létrejöhetnek olyan innovációs fejlesztési eredmények, amelyeket azok nem tudnak vagy nem kívánnak hasznosítani a maguk tevékenységében. A társadalomnak természetesen jelentős érdekei fűződnek ahhoz, hogy az ilyen fejlesztési eredmények se vesszenek el a széles körű hasznosítás számára, mind pedig ahhoz, hogy a fejlesztők és a cégek se mondjanak le eleve az ilyen eredmények létrehozásáról. Ezt is szolgálja, hogy az iparjogvédelmi oltalommal járó anyagi jogok – a gazdasági tevékenység körében történő hasznosításra, annak mások részére történő engedélyezésére vagy a hasznok más módon való szedésére vonatkozó jogok – szabadon átruházhatók, illetve részben vagy egészben engedélyezhetők. Ez azt jelenti, hogy az oltalom jogosultjának arra is jogszabályban biztosított joga van, hogy az oltalom alapján őt megillető anyagi jogokat magánjogi megállapodás keretében másra átruházza, vagy e jogok gyakorlását részben vagy akár teljes egészben másnak átengedje. Ennek intézményes alapjait és kereteit maguk az iparjogvédelmi jogszabályok teremtik meg. Nyilvánvaló az is – hiszen a gazdasági kapcsolatok tartalmából és logikájából következik –, hogy a jogosult ezért valamilyen ellenszolgáltatást igényel. Ez lehet pénzbeni fizetség – pl. licenrdíj, illetve technológia átadása esetén a technológia ára –, de lehet másfajta, neki biztosított előny vagy vizontszolgáltatás is.

Az eddig vázoltak alapján is könnyen belátható, hogy az anyagi jogok átruházásának törvény adta lehetősége jelentős mértékben segíti az innovációs fejlesztési eredmények kedvező értékesülését, s ezzel nyilvánvalóan számottevő ösztönzést ad az ilyen eredmények létrehozásához. A kedvező hatások közül a következőket emeljük ki.

– A hasznosítási jogok részbeni vagy teljes átengedésének lehetősége nagymértékben segíti az innovációs fejlesztési eredmények gyors és széles körű elterjedését és hasznosítását. Megteremti a legális lehetőséget és eszközt ahhoz, hogy a cégek – az érdekelttekkel kötött megállapodások révén – a saját tevékenységükben hasznosíthassák mások innovációs fejlesztési eredményeit.

– Ha nem létezne az anyagi jogok áruba bocsátásának lehetősége, akkor a fejlesztők és az egyéb cégek, intézmények már eleve hozzá sem fognának olyan fejlesztési programokhoz,

amelyekről úgy látják, hogy azok eredményeit nem lesznek képesek a saját tevékenységük keretei között a maguk szempontjából kielégítő mértékben hasznosítani, mivel kezdettől fogva nyilvánvaló lenne, hogy ezek a fejlesztési befektetéseik nekik nem fizetődnének ki. Így viszont az innovációs fejlesztési eredmények birtokosai előtt elvben mindig nyitva áll annak a lehetősége, hogy ezeket az eredményeket árucikként értékesítsék, és ezáltal haszonhoz jussanak. A gyakorlatban ez úgy is megvalósulhat, hogy csak azokat a hasznosítási lehetőségeket engedik át – ellenszolgáltatás fejében – másoknak, amelyeket maguk nem tudnak vagy egyéb okok folytán nem akarnak saját tevékenységükben kiaknázni. Mindez növeli a fejlesztési befektetések megtérülésének valószínűségét, s vele a fejlesztésre vállalkozók készségét az ilyen munkára és befektetésre.

– Az anyagi jogok áruba bocsátásának lehetősége két, a műszaki-gazdasági fejlődésben igen fontos szerepet játszó intézménytípus létének és működésének elengedhetetlen előfeltétele. Ezek a következők.

- Az innovációs fejlesztésre vagy annak valamely részterületére, például műszaki kutatásra és fejlesztésre szakosodott cég, szervezet. Az ilyen cég gazdálkodó tevékenységének egyik alapvető eleme, hogy árucikként történő értékesítés céljára állít elő fejlesztési eredményeket. (Az árutermelés tényét tekintve valójában technikai részletkérdés – amelynek azonban az egymással kapcsolatban álló cégek, szervezetek jogait és kötelezettségeit illetően komoly jelentősége lehet –, hogy ez kutatási-fejlesztési megbízások vállalásának formájában történik-e.)
- A technológiakereskedelem – fentebb már utaltunk rá, hogy a szellemi vagyon áruvá válásának egyik szükséges, bár önmagában még nem elégséges feltétele az a tulajdoni elkülönülés, amely az adásvételi ügyletek jogi alapját képezi, és amelyet a szellemi tulajdon jogi oltalma teremt meg. Az áruvá válásnak azonban a tulajdoni elkülönültségen túl ugyanúgy szükséges feltétele az is, hogy a tulajdon maga vagy a hasznainak szedésére vonatkozó jog átruházható legyen. Enélkül értelemszerűen nem létezhetne technológiakereskedelem sem.

Az eddigiek alapján könnyen belátható, s ezért külön magyarázatot itt nem igényel, hogy a hasznosítási jogok átengedésének lehetősége nélkül a társadalom nem működtethetné a hasznosítás elmulasztása miatt adható kényszerengedély intézményét sem.

Az oltalom önmagában még nem anyagi érték

Az eddig vázoltak teljes megértéséhez tisztában kell lennünk azzal is, voltaképpen milyen tétre megy mindez. Tudnunk kell, hogy önmagában az iparjogvédelmi oltalom nem bír gazdasági, anyagi értékkel. Gazdasági jelentőségét az adhatja, hogy a jogosultjának piaci lehetőségeihez és tevékenységi céljaihoz optimálisan illeszkedő oltalom igen kedvező feltételeket biztosíthat a tárgyát alkotó innovációs fejlesztési eredmény hasznosításához, s ezzel akár igen jelentős mértékben is hozzájárulhat verseny- és jövedelemtermelő képességének növe-

léséhez. Ennek természetesen szükséges, de nem elégséges feltétele, hogy a kérdéses fejlesztési eredmény bírjon olyan belső értékekkel, amelyek megfelelő kiaknázása számottevően növeli hasznosítójának ilyen képességét. Főszabályként, szemléletes hasonlattal mondható, hogy az oltalom voltaképpen egy kerítés, amely a jogosultja számára biztosítja az azon belül lévő terület hasznosításának jogát. Ha maga e terület terméketlen, hasznosítható értéket nem rejt, úgy az oltalom is gazdaságilag értéktelen marad. Magától értetődik az is, hogy a meglévő előnyök kiaknázásában is csak azt segítheti, aki tudja, hogyan kell élni mind magukban az előnyökben, mind pedig az oltalomban rejlő lehetőségekkel.

Az érték két alapvető tényezője

Az tehát, hogy az oltalom által biztosított lehetőség gazdaságilag valójában mit ér, alapvetően két tényezőtől függ:

- milyen gazdasági potenciállal, belső értékkel bír maga az oltalom alatt álló megoldás;
- mennyit képes a jogosult ténylegesen kiaknázni a megoldás gazdasági potenciáljából, belső értékéből, akár saját gazdálkodói tevékenysége, akár más eszközök igénybevétele, így például az anyagi jogok áruba bocsátása révén.

Ismét csak modellszerűen az alábbi hatványmennyiséggel szemléltethetjük annak az összefüggésnek a jellegét – ám semmiképpen sem az egzakt tartalmát –, amely az iparjogvédelmi oltalom terjedelme és az azzal „körülbástyázott” innovációs fejlesztési eredmény gazdasági értéke között fennáll:

$$GÉ = (VE)^{IO}$$

ahol GÉ az iparjogvédelmi oltalom alatt álló innovációs fejlesztési eredmény, sajátos ismeretanyag gazdasági értéke; VE a szóban forgó fejlesztési eredmény, ismeretanyag hasznosítása révén elérhető versenyelőny; IO a ténylegesen érvényesülő iparjogvédelmi oltalom.

Ehhez a mindössze szemléltető célú képlethez érdemes hozzáfűznünk a következő megjegyzéseket.

- Mint minden jog, az iparjogvédelmi oltalom is csak annyit ér a gyakorlatban, amennyit abból a jogosult ténylegesen érvényesíteni is tud. Erre utal az IO tényező megfogalmazása is.

- Ha maga az oltalom tárgyául szolgáló fejlesztési eredmény vagy sajátos ismeretanyag nem kínál versenyelőnyt, akkor az oltalom, ha megszerezhető is, értéket nem ad és nem növel. Ha egy árucikk vagy egy termelési eljárás önmagában nem versenyképes, azt az oltalom sem teheti azzá.

Záró megjegyzések

1. Szép(?) új világunk egyik alapvetően új termelési módja a szellemi tulajdon egy sajátos, új kezelésére támaszkodik. Ennek lényege, hogy nyitott együttműködést alakítanak ki

bizonyos fejlesztési és alkalmazási területeken, és az abban résztvevők közös tulajdonuként kezelik az e területeken felhasznált szellemivagyon-elemeket és azok fejlesztéseit. Az együttműködés nyitottsága azt jelenti, hogy abba bárki szabadon bekapcsolódhat, aki betartja e közös tulajdon szabályait – jelesül, hogy tevékenységében hasznosíthatja azokat, viszont tartozik az így szerzett új ismereteit, tapasztalatait, fejlesztési eredményeit szintúgy beadni a közösbe, azaz mindenki számára szabadon megismerhetővé és felhasználhatóvá tenni. Ebben a rendszerben természetesen nem értelmezhető a hasznosítás másnak történő engedélyezése, mert az eleve szabad mindenki számára. Markáns példák erre a nyílt forráskódú szoftverek.²² Természetesen inkább vakság, mint bátorság lenne jóslásokba bocsátkozni, hogyan alakulnak a szellemi vagyon kezelésének stratégiai a távolabbi jövőben. Tény viszont, hogy – ismét Bendzsel Miklós tanulmányát idézve – „a XIX. századdal megkezdődött technikai forradalomnak – amely a gőzmozdonytól a Mars- és a Titán-expedíció friss eredményéig egyszerre ostromolja hétköznapjainkat, globális jövőnket és a fantáziánkat – a vívmányait csaknem kivétel nélkül a szabadalmi rendszer érdekeltviszonyai segítették úgy a megvalósuláshoz, mint a mindenkori kortárs tudásba való azonnali beépüléshez.” Nincs alapos okunk, sem pedig meggyőző tapasztalatunk azt feltételezni, hogy a belátható jövőben az iparjogvédelem intézményrendszere elveszítené a gazdasági jelentőségét.

2. Napjainkra, midőn a gazdasági kapcsolatokban mind erőteljesebben terjed és mind nagyobb szerepet kap az együttműködés, az információcsere, az együttműködést támogató hálózatokban való részvétel, a szellemi tőke, amelyet a cégek a tevékenységükben hasznosítanak, markánsan három részre osztható:

- az alkalmazottak sajátos tudása, tapasztalatai, az általuk létrehozott új technológiák, illetve technologiaelemek – röviden az alkalmazottaknak a munkájuk végzésében, illetve a cég szolgálatában felhasználható szellemi vagyona;
- a cégnél felhalmozódott kollektív tudás és tapasztalat, valamint a cég birtokában lévő, versenyképességet adó technológiák;
- mindazok a szellemivagyon-elemek, amelyekhez a cég külső kapcsolatrendszere révén képes hozzáférni és azokat felhasználni.

Könnyen belátható, hogy a harmadik egyszerre jelent lehetőségeket és fenyegetéseket. A lehetőségek nyilvánvalók. A fenyegetések abból erednek, hogy a versenytársak is ugyanígy hozzáférhetnek a cég mindazon szellemivagyon-elemeihez, amelyek a kapcsolatrendszer hatókörébe esnek, és – legálisan vagy sem – felhasználhatják a maguk javára, a cég ellenében is. Ez visszavezet a korábban említettekre: az iparjogvédelmi oltalom éppen a jogosulatlan felhasználások ellen adhat hatékony védelmet.

²² Részletesen tárgyalja ezt Don Tapscott & Anthony D. Williams Wikinómia – Hogyan változtat meg mindent a tömeges együttműködés c. műve (HVG Könyvek, 2007)